
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 94(477)«1919-1939»

DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.303-314

Ольга Гончарова

ORCID 0000-0002-8697-3211,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,

Харківський національний педагогічний

університет імені Г.С. Сковороди

ТРАНСФОРМАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УПРОДОВЖ 1920-1930-х РОКІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЧЕСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВЩИНИ

У статті аналізуються особливості життя чеської етнічної меншини Харківщини в контексті реалізації державної етнополітики 1920-1930-х рр. Показано, що за означений період етнополітична політика більшовиків зазнала значних трансформацій. Від воєнно-комуністичних методів втілення національної політики, на початку 1920-х років вони переходять до політики, спрямованої на забезпечення прав національних меншин з метою їх швидкої радянізації та розширення своєї соціальної бази за їх рахунок. Однак попри декларування рівних можливостей для всіх етнічних спільнот, заходи щодо чеської етнічної спільноти Харківщини мали безсистемний характер й її потреби не були враховані державними органами. Це було пов'язано з тим, що чисельність цієї спільноти в регіоні була невеликою й спеціального органу, який би займався роботою з нею, тут не було створено. А ті, що існували, надавали перевагу роботі з чисельними етнічними спільнотами. Режиму потрібні були масштабні заходи для демонстрації «турботи про етнічні меншини», а зробити це можна було лише за рахунок роботи з тими групами, які складали значну частку у структурі населення регіону. Тож, національно-культурні, релігійні та інші потреби чеської меншини, через її малочисельність, ігнорувалися. Їх представники залучались до організованих державними органами масових заходів, та вони, переважно, були політико-виховного спрямування. Основною їх метою було ідеологічне виховання трудящих як «будівників соціалізму», що ніяк не пов'язувалося

з національним життям спільноти. З початку 1930-х років інтернаціоналістські агітаційно-пропагандистські кампанії починають поєднуватися з відвертою ворожістю щодо представників національних меншин, в тому числі й чехів. Згодом це вилилося у гучні кампанії звинувачення їх у «антирадянській й антикомуністичній діяльності» та застосування щодо них репресій.

Ключові слова: етнічна спільнота, етнонаціональна політика, національно-культурне життя, репресії, чехи.

Постановка проблеми. Строкатий етнічний склад населення сучасної України та необхідність збереження міжетнічної злагоди в межах країни обумовлюють посилений інтерес науковців до вивчення історії державної етнонаціональної політики. З огляду на це, одним з цікавих періодів є 1920-1930-ті роки. В межах цього хронологічного відрізка ми можемо спостерігати неодноразові зміни підходів держави до регулювання етнічних процесів. На початку 1920-х років більшовицьке керівництво відмовляється від воєнно-комуністичних методів втілення національної політики й переходить до політики спрямованої на забезпечення прав корінних народів та національних меншин. У такий спосіб воно хотіло досягти їх швидкої радянзації та розширення своєї соціальної бази за їх рахунок. Однак, уже з початку 1930-х років, не одержавши бажаних результатів, керівництво держави відмовляється від курсу коренізації й переходить до насильницьких заходів. Більшість етнічних спільнот була віднесена до «шкідницьких націй», наслідком чого стало фабрикування гучних судових справ та розгортання масових репресій. Не оминули ці процеси й чеське населення України. Воно пройшло, разом із українським народом та іншими етнонаціональними групами країни, через всі важкі випробування міжвоєнного періоду. Проте, зазнавши катастрофічних втрат, цей народ зміг зберегти свою етнічну самобутність й відродити своє етнокультурне життя в незалежній Україні. Важливе наукове значення має аналіз політики владних структур щодо чехів у регіональному аспекті, зокрема на Харківщині. Це дасть можливість не лише розширити знання про життя цієї етнічної спільноти на теренах України, а й дозволить виявити особливості реалізації державної етнополітики 1920-1930-х років щодо малочисельних етнічних спільнот.

Актуальність проблеми обумовлюється відсутністю у науковій літературі детального аналізу процесів, що відбувались у середовищі етнічних чехів на Харківщині міжвоєнного періоду. При розгляді соціально-економічних і політичних аспектів життя представників чеської національної меншини України, науковці надають перевагу регіонам з великою концентрацією чеського населення – Волині і Південної України (Волкова, 2006; Лутай, 2008; Шульга, 2018), випускаючи з уваги ті території, де вони становили незначну частку населення. Хоча, у зв'язку з підвищенням інтересу до вивчення національних процесів, з'явився й ряд робіт, присвячених дослідженню історії етнічних меншин Харківщини (Духопельников, 2004; Харьков, 2004), це кардинально не змінило ситуацію. У них життя етнічних чехів представлено лише епізодично, що не дає можливості скласти цілісну картину впливу державної етнонаціональної політики 1920-1930-х років на їх становище у цьому регіоні.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження особливостей життя чеської етнічної спільноти Харківщини в контексті реалізації державної етнополітики 1920-1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Захопивши владу в Україні, яка мала доволі строкате у етнічному відношенні населення, більшовики вимушені були

враховувати це у своїй практичній діяльності. Існування великої кількості неросійськомовного населення вимагало здійснення спеціальних заходів з метою привернення його на свій бік. Для більш ефективної реалізації наміченого починають створюватися органи етнополітичного регулювання, як у структурі партійних, так і державних інституцій. Першими такі органи було створено у партійних структурах. Робота з етнічними меншинами була покладена на секції у складі партійних комітетів, що підпорядковувались відповідним національним відділам (бюро) агітації та пропаганди ЦК КП(б)У. Створення чеського відділу при ЦК КП(б)У не передбачалося через їх невелику чисельність. Та й місцеві комітети зосередили свою роботу лише на найбільш чисельних етнічних групах, до яких чехи на Харківщині не відносились.

З'являється вони тут ще у XIX ст. Потерпаючи від кризи в усіх сферах економіки і, як наслідок, масового безробіття та безземелля населення з Богемії та Моравії, що були під владою Австрійської монархії, рушило до Російської імперії. Здебільшого це були селяни-землероби, ремісники та робітники. Більшість переселенців зупинились у південно-західних губерніях, де для них було створено пільгові умови господарювання. Однак, з часом з'являються вони й у інших регіонах, зокрема на Харківщині. Так, перший всеросійський перепис 1897 року зафіксував тут 143 представників цієї етнічної спільноти. 88 осіб мешкали у міських поселеннях губернії, працюючи вихователями, хатніми робітниками у будинках заможних міщан та займаючись дрібними ремеслами, а 55 – надали перевагу сільському способу життя та заняттю землеробством (Первая, 1904, с.102, 189). Перша світова війна та національно-визвольні змагання 1917-1920 років спричинили міграційні процеси та зміни у кількісному складі представників цієї етнічної спільноти на Харківщині. Так, за результатами перепису 17 грудня 1926 року тут було виявлено 214 осіб, які належали до чеської етнічної меншини: 128 – чоловічої статі, 86 – жіночої (Всесоюзная, 1928, с. 309). Розселилися вони на території Харківщини розпоросшено. Переважна більшість з них 185 осіб (86,44%) мешкала в містах, і лише невелика частка – 29 осіб – проживала в сільській місцевості. Тож, як видно з наведених статистичних даних, зростання чеського населення міст Харківщини відбувалося на фоні значного скорочення їх кількості серед сільського населення. Найбільша кількість чехів зафіксована у місті Харкові – 145 осіб (Всесоюзная, 1928, с.310). Харків приваблював їх як столиця УСРР та велике індустріальне місто, де завжди був попит на робочі руки.

Отже, через незначну чисельність представників цієї етнічної спільноти було визнано недоцільним створювати спеціальну чеську секцію при місцевій КП(б)У, а вся робота з цією етнічною спільнотою мала провадитись відділом агітації та пропаганди в рамках загальних заходів. Однак діяльність відділу була малоефективною через дефіцит фінансового та кадрового забезпечення. У документах того періоду жодних згадок про які небудь вагомні заходи із залученням представників чеської етнічної спільноти віднайти не вдалося. Остаточою закріпившись на теренах України, більшовицьке керівництво починає створювати спеціальні органи й у виконавчій гілці влади. З травня 1921 р. справами національних меншин у державі починає займатися, створений ВУЦВК, Відділ національних меншостей Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР (Ітоги, 1927, с.17). Однак це жодним чином не вплинуло на становище етнічних чехів у регіоні. Робота з ними проводилась від випадку до випадку, найчастіше – під час масових суспільно-політичних кампаній.

Враховуючи внутрішньо- та зовнішньополітичну ситуацію, XII з'їзд РКП(б) (17 квітня – 25 квітня 1923 р.) проголосив сукупність заходів, спрямованих на вирішення національного питання (КПСС, 1970, с.441), що отримали назву політики коренізації. Справами національних меншин тепер починає опікуватися Центральна комісія у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК, заснована 29 квітня 1924 року (Чирко, 1995, с.17). На місцях, в округах і районах, цю роботу повинні були організовувати і проводили комісії, бюро, секції. У Харківській окрузі створення комісії національних меншин не передбачалося (Національні відносини, 1994, с.229). Це було пов'язано з тим, що початок функціонування ЦКНМ і її підрозділів на місцях збігався з введенням адміністративно-територіальної реформи й скороченням чисельності управлінського апарату, ліквідацією зайвих його ланок. Так як ЦКНМ була розміщена в Харкові, то створення комісії у справах національних меншин при Харківському окрвиконкомі було визнано недоцільним, а всі завдання по роботі з національними меншинами регіону покладалися на центральну комісію (Вісті, 1924). Зрозуміло, що за таких умов (великі обсяги роботи ЦКНМ, брак штатних та позаштатних працівників) налагодити нормальну роботу з малочисельними етнічними спільнотами Харківщини, такими як чехи, було неможливо. Окрім того, прийняття рішення про створення спеціального органу у структурі державних органів, не означало, що він відразу почав працювати. Від прийняття рішення до перших реальних кроків пройшов довгий час. Структура, функції, коло обов'язків його працівників було чітко окреслене тільки в листопаді 1925 р. (Якубова, 2015, с.184). Не змінилась ситуація й після того, як з 26 березня 1927 р. почала роботу Комісія в справах національних меншин при Харківському окрвиконкомі, очолена членом президії ОВК Морозом, та його заступником Рубінштейном (Протокол №1, 1927, арк.63). До неї представник від чеської етнічної спільноти не був введений. Згодом було прийнято рішення про створення нацменбюро і при Харківській міськраді. Однак представника цієї етнічної меншини до його складу те ж не було запрошено.

Окрім створення спеціальних органів влади, що займалися справами національних меншин в центрі та на місцях, одним із завдань, визначених більшовицьким керівництвом як першочергове, було залучення їх представників до роботи в органах державної влади та управління. Органами державної влади та ЦКНМ проводилася цілеспрямована робота по забезпеченню високої явки етнічних меншин на виборчі дільниці та повноцінного їх представництва в радах всіх рівнів. Тож, у результаті виборів 1924 року до складу Харківської міської ради увійшов й 1 чех. При проведенні виборчої кампанії до рад у 1925/1926 роках вперше було використано агітацію мовами національних меншин. Ці заходи привели до зростання представництва національних меншин у радянських органах представницької влади. Статистичні дані за 1926 рік засвідчили, що чехи становили 0,1% серед всіх членів рад Харківської округи (Сводные, 1927, арк.111-112).

Важливим напрямом реалізації прав національних меншин було визначено й надання їм можливості користуватися рідною мовою у стосунках із структурами державного апарату, різного рівня та адміністративними органами. Вперше про це було зазначено в постанові ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови». Розвиваючи закріплені в цій постанові положення, ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили цілий ряд правових актів, які торкалися мовних прав національних меншин (Національні відносини, 1994, с.126-127). Однак, у практичній ді-

яльності з чеською етнічною спільнотою Харківщини ці заходи не знайшли широкого застосування. Її представники жили розпорошено, не становлячи в жодному з районів компактної групи, що не давало можливості запровадити штатну одиницю в органах державної влади та управління із знанням чеської мови. Та й відповідних фахівців бракувало. Функціонування при губернських судах у складі їх нотаріальних відділів штатних та позаштатних перекладачів, що передбачалося Постановою ВЦВК і РНК УСРР «Про судових перекладачів» від 30 квітня 1925 року (Постанова, 1925, с.338-339), теж не дало позитивного результату. Виконуючи цю постанову, при Харківському окружному суді почали працювати два позаштатні судові перекладачі, однак жоден з них не володів чеською мовою. Не змогли державні органи забезпечити мовні запити чехів й під час виконання розпорядження Наркомосту 1926 року про створення Президією колегії адвокатів національних юридичних консультацій та надання адвокатських послуг мовами національних меншин (Протокол №11, 1927, арк.34).

Намагаючись зробити працю з національними меншинами звичною нормою щоденної практики, більшовицьке керівництво значний комплекс завдань переклало на профспілкові організації. Однак, вони акцент зробили, знову ж таки, на чисельні етнічні спільноти, як цього вимагала резолюція ВЦРПС про мовні аспекти профспілкової роботи: «У спілках, де є дві чи декілька чисельних груп різних національностей, пристосувати масову спілкову роботу і роботу профспілкового апарату до обслуговування членських мас окремих національностей» (Національні процеси, 1997, с.79-80). То ж, робота з чехами-членами профспілок не виокремлювалась як окремий напрямок й велася у загальному порядку, переважно російською мовою. Ніяких згадок про організацію чеських національних гуртків у профспілкових організаціях Харківщини, виписування газет та книг мовою цієї національності, залучення їх представників до керівних профспілкових органів в джерелах не було знайдено. Те ж саме можна сказати про роботу так званих, «пролетарських» організацій, таких як «Геть неписьменність!», МОДР, «Товариство сприяння жертвам інтервенції», «Друг дітей» та ін., до яких чехів намагались долучити. Вже доведено, що громадські організації компартійне керівництво республіки використовувало насамперед для підпорядкування національного життя завданням своєї соціально-економічної та культурної політики. Вони були покликані сприяти правлячій партії в реалізації політико-ідеологічних установок, впливаючи на світогляд мас. Однак для більшості представників національних меншин, в тому числі й чехів, названі організації залишалися чужорідними утвореннями з уніфіковано-бюрократичною структурою, що були позбавлені доцільного господарсько-культурницького змісту.

Економічні та соціальні процеси у середовищі чеської громади Харківщини розвивалися теж у загальноукраїнському контексті. Суспільно-політичні потрясіння, яких зазнала Україна в результаті світової війни та революційних подій 1917-1920 років, зумовили економічну кризу. В умовах зламу старої системи виробничих відносин, фактичного згорання товарно-грошових відносин, паралічу фінансової системи припинила свою діяльність велика кількість підприємств. Економічна криза суттєво вплинула на зростання кількості безробітних. Особливо відчутною ця проблема була в місті Харкові, де до місцевих безробітних приєдналася ще й велика кількість людей, які в пошуках заробітку мігрували до тодішньої столиці УСРР. Особливо високий показник безробітних був у етнічних меншин, традиційні галузі зайнятості яких припинили існування за нової системи господарювання. Високий рівень безробіття ви-

магав від уряду термінового вжиття заходів, спрямованих на ліквідацію такого катастрофічного становища. Основні напрямки господарської роботи в національному середовищі були закладені постановою четвертої наради ЦК РКП(б) «Практичні заходи по втіленню в життя резолюції XII з'їзду партії в національному питанні» (червень 1923 р.) (Національні процеси, 1997, с.28), керуючись якою, уряд УСРР виробив конкретні заходи соціально-економічної діяльності. Зокрема, передбачалося: бронювання за національними меншинами певного числа місць на біржі праці; перекваліфікація безробітних; залучення їх до роботи на великих промислових підприємствах; сприяння розвитку кустарних промислів та здійснення заходів щодо кооперування кустарів. Велику роботу з працевлаштування безробітних проводила Біржа праці. Її зусиллями, за рахунок місцевих безробітних, за період з 1924 по 1929 рік значно поповнились кадрами такі великі підприємства міста, як Харківський паровозобудівний завод, загальна електрична компанія, «Серп і Молот». Значна кількість представників національних меншин була спрямована на роботу до ХТЗ. Багато з них приймали активну участь в соціалістичних змаганнях. Так, на цьому підприємстві з 242 нацменробітників 46 осіб отримали «Книжку ударника», серед яких були й чехи Е. Матеуш, Я. Раме, Я. Пех, К. Тепек, І. Шмідкал. Один з чехів за 1930-1931 роки подав 175 раціоналістичних пропозицій, що дало можливість ХТЗ заощадити 133,7 тисяч карбованців (Харьков, 2004, с.117). Чехи, які мешкали в селі, як і українці, відчували на собі політику радянського керівництва спрямовану на утвердження усупільнених форм господарювання, що спочатку реалізовувалася у формі протегування кооперативів, а пізніше – створенні колгоспів.

Культурно-освітня сфера у період коренізації те ж була підпорядкована втягненню етнічних меншин до радянської системи та її ідеологічної надбудови. У рамках її розбудови передбачалася організація мережі навчальних закладів усіх ступенів мовами національностей. Однак на Харківщині для чехів таких закладів освіти створено не було через незначну чисельність дітей шкільного віку. Не організувалися й курси ліквідації малописьменності та неписьменності. Це, ймовірно за все, було пов'язано з відсутністю потреби в них через доволі високий рівень письменності чеського населення. Так, за результатами перепису 1926 року 89,25% (191 особа) вміли писати й читати (Всесоюзная, 1928, с.310). Такий високий рівень грамотності можна пояснити тим, що майже в кожній сім'ї, де виховувалася дитина, батьки самостійно давали їй початкову освіту рідною мовою. Тож, багато чеських дітей уміли читати та писати по-чеськи. Однак це не убезпечило цю етнічну спільноту від впливу асиміляційних процесів. Лише 60,2% (112 осіб) визнали чеську мову рідною. Решта ж як рідну мову, вказали російську (75 осіб). Українською мовою говорили лише 18 осіб (Всесоюзная, 1928, с.310). Це пояснюється тим, що більшість чехів мешкала в місті Харкові, а це місто було переважно російськомовним. Не краще було налагоджено справу з забезпеченням чеського населення Харківщини літературою рідною мовою. Жодного чеськомовного періодичного видання в Харкові не видавалося та до бібліотек не надходило. Розуміючи, що одним з дієвих засобів впливу на населення країни виступали засоби масової інформації, лише у 1928 році за рішенням ЦКНМ в газеті «Червоне село» щосерпня почали вміщувати сторінку чеською мовою (Протокол №13, 1928, арк.17). Вона, за задумом компартійного керівництва, мала сприяти утвердженню більшовицької ідеології у чеському середовищі. Однак кількість сільського населення цієї національності, на яке було розра-

ховане це видання, була на Харківщині незначною. Тож, говорити про значний вплив національної періодики на умонастрої представників чеської спільноти тут неможна. Основну інформацію про суспільно-політичне життя вони отримували з україно- чи російськомовної преси. Не зважаючи на те, що Харків був центром літературного, музичного та театрального життя, творчі вечори з письменниками, концерти, театральні вистави, у більшості своїй, проводились українською чи російською мовами. Незважаючи на відсутність можливості розвивати саме національну складову культури, окремі представники чеської етнічної спільноти Харківщини зробили значний внесок у розвиток культури та науки. Серед них, зокрема, Олександр Алоїзович Янота – чех за національністю, завідував кафедрою ботаніки Харківського сільськогосподарського інституту, автор фундаментальних робіт з ботаніки «Українська ботанічна номенклатура» та «Українська ботанічна термінологія» (Чехи, 2000, с. 14).

Важливе місце у діяльності культурно-освітніх установ у 1920-ті роки, зазвичай, займала антирелігійна робота. Разом з адміністративними заходами, спрямованими на закриття культових установ, проводилися всілякі пропагандистські кампанії. До них залучали й чеське населення Харківщини, яке в переважній більшості сповідувало католицизм. Проводили такі заходи з нечисленними етнічними групами, зокрема з чехами, червоні кутки (Гончарова, 2005, с. 79). Проте ці установи відвідувала, здебільшого, молодь, що працювала на промислових підприємствах. Решта населення, зайнятого кустарним виробництвом, або не допускалася до роботи цих установ, або, в силу того, що в їх середовищі були сильні релігійні традиції, не сприймала заходів уряду. То ж, заходи більшовиків, спрямовані на знищення церкви та релігійної свідомості, мали протилежний, від бажаного, ефект. Релігійні конфесії посилили консерватизм і прагнення зберегти організаційну структуру. За даними Адміністративного відділу Харківського губвиконкому в першій половині 1925 року на Харківщині продовжували існувати 2 римо-католицькі громади (Основные итоги, 1925, с. 11). На кінець 1920-х років у суспільстві нагнітається антирелігійна істерія, яка була побудована на основі твердження про контрреволюційну суть бунд-яких релігійних об'єднань, яка у 1930-х роках набрала ще більших обертів. По Римо-католицькій церкві Харкова нищівного удару нанесли у 1937 р., розстрілявши о. Леонарда Гашинського разом із 12 активними діячами костюлу (Гончарова, 2019, с. 51).

На межі 1920-1930-х рр. політичний курс влади змінився не лише по відношенню до церкви, а й щодо етнічних меншин. Політична практика часів коренізації поволи відходила у минуле. Етнічні меншини повною мірою розділили долю українського народу в цю трагічну добу, зазнавши політичних утисків та репресій. Зокрема, трагічно склалася доля Олександра Алоїзовича Яноти, про якого мова йшла вище. За «протягнення» буржуазних теорій у галузі «боротьби з бур'янами» вченого 15 березня 1933 р. було звільнено з роботи в Інституті захисту рослин. Він став однією з жертв загальної «чистки», що проводилась ДПУ у сільськогосподарських установах УСРР в 1933 р. Пізніше його було заарештовано, й 23 вересня 1933 року судовою трійкою при колегії ДПУ УРСР постановила: ув'язнити вченого на п'ять років, з висилкою у виправні табори. З містом Харковом пов'язана ще одна трагічна сторінка в історії чеської етнічної спільноти. У середині червня 1931 року тут відбувся суд над більш ніж тридцятьма громадянами Чехословаччини, які на той момент жили в Радянському Союзі, а також представниками чеської радянської меншини, який отримав назву «процес чеських вчителів». Третина підсудних були вчи-

телями, які приїхали викладати історію і чеську мову дітям, які жили в різних областях Радянської України. Дехто з них були членами Комуністичної партії Чехословаччини і офіційно запрошеними в країну Наркомпросом УРСР, інші народилися в Радянській Україні. Потрапили під слідство й особи, що не займалися викладацькою діяльністю, однак їм були пред'явлені звинувачення, пов'язані з «вчительським» процесом. У цій групі були заможні селяни і представники національних громадських об'єднань. Всім їм були висунені звинувачення в шпигунстві на користь Чехословаччини або Франції, в антирадянській або релігійній агітації, контрреволюційній діяльності. Мета цього процесу полягала, ймовірно, в тому, щоб ліквідувати контакти чеської меншини у Радянському союзі з батьківщиною, примусити її до повної радянзації, а чехословацький уряд – до дипломатичного визнання СРСР. Під час судового процесу в Харкові було винесено десять смертних вироків, інші обвинувачені отримали різні терміни у виправно-трудовах таборах або відправлені на заслання. До смерті були засуджені: Рудольф Альберт, Їржі Бездек, Ярослав Боучек, Йозеф Гегер, Владімір Яковлев, Владімір Іона, Ярослав Кржіж, Йозеф Міхальський, Антонін Водседялек та Антонін Зезула (Чехословак, 2020).

У середині 1930-х років про національне питання в СРСР почали говорити як про вже вирішене. В зв'язку з цим припинилася й практика розгляду різних аспектів політики коренізації, як на державному, так і на партійному рівнях. З офіційних документів зникає термін «національні меншини». Принципи, які були покладені в основу політики коренізації, виявилось несумісним з адміністративними методами, які в цей період впроваджувалися у всі сфери життя. Вона починає гальмуватись, а потім і згортається. Крім того, партійно-державним керівництвом досить активно починає нав'язувати широким масам думку про те, що представники національних меншин потенційні зрадники, диверсанти, шкідники, діяльність яких слід викоринювати будь-якими методами. Наслідком такої політики стала хвиля нових репресій щодо представників національних меншин, в тому числі й чехів.

Висновки. Таким чином, упродовж 1920-1930-х років державна етнонаціональна політика зазнавала значних трансформацій. Від воєнно-комуністичних методів втілення національної політики, на початку 1920-х років більшовики переходять до політики, спрямованої на забезпечення прав національних меншин з метою їх швидкої радянзації та розширення своєї соціальної бази за їх рахунок. Однак попри декларування рівних можливостей для всіх етнічних спільнот, заходи щодо чеської етнічної спільноти Харківщини мали безсистемний характер й її потреби не були враховані державними органами. Це обумовлено тим, що чисельність цієї спільноти в регіоні була невеликою й спеціального органу, який би займався роботою з нею, тут не було створено. А ті органи, що покликані були вести роботу з етнічними меншинами, надавали перевагу чисельним спільнотам. Режиму потрібні були масштабні заходи для демонстрації «турботи про етнічні меншини», а зробити це можна було лише за рахунок роботи з тими групами, які склали значну частку у структурі населення регіону. То ж національно-культурні, релігійні та інші потреби чеської меншини, через її малочисельність, ігнорувалися. Їх представники залучались до організованих державними органами масових заходів, та вони, переважно, були політико-виховного спрямування. Їх основною метою було ідеологічне виховання трудящих як «будівників соціалізму», що ніяк не пов'язувалося з національним життям спільноти. А з початку 1930-х років інтернаціоналістські агітаційно-пропагандистські кампанії

починають поєднуватися з відвертою ворожістю щодо представників національних меншин, в тому числі й чехів. Згодом це вилилося у гучні кампанії звинувачення їх у «антирадянській й антикомуністичній діяльності» та застосування щодо них репресій.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вісті ВУЦК. (1924). (19 листопада).
2. Волкова С. А. Чехи півдня України (друга половина XIX – перша третина XX століття). Сімферополь, 2006.
3. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Т. XII. Украинская Социалистическая республика. Итоги по республике.. Москва: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928.
4. Гончарова О.С. Релігійні громади національних меншин Харкова в умовах компартійно-державної політики щодо церкви 1920-1930-х років. *Збірник наукових праць «Історія та географія» / Харк. нац. пед. університет імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2019. Вип. 56. С. 49-54.
5. Гончарова О.С. Становлення та діяльність культурно-освітніх установ Харківщини у 20-х – на початку 30-х років XX ст.: національний аспект. *Збірник наукових праць «Історія та географія»*. Харків: Майдан. 2005. Вип. 21-22. С. 77-82.
6. Духопельников В.М. Деятельность местных органов власти Харьковщины среди национальных меньшинств в 20–30-е годы XX столетия. *Эпоха. Культуры. Люди. Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): сб. докладов*. Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. С. 88-100.
7. Итоги работы среди национальных меньшин на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦВК. Харьков: ВУЦВК. 1927.
8. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва: Политиздат, 1970. Т. 2.
9. Лутай, М. Є. Чехи на Житомирщині: історія і сьогодення. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008.
10. Національні відносини в Україні у XX ст. *Зб. док і мат.* Київ: Наукова думка, 1994.
11. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник у 2-х частинах / упорядник І.О. Кресіно. В.Ф. Панібудьласка; за ред. В.Ф. Панібудьласки; у 2-х т. Київ: Вища школа, 1997. Ч. 2.
12. Основные итоги хозяйственного и советского строительства на Харьковщине. К IX губернскому съезду Советов. *Бюлетень Харківського губерніального виконавчого комітету Рад робітничих та Червоноармійських депутатів*. 1925. Вип. 20. С. 3-20.
13. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / под. ред. Н. А. Троицкого. Т. XLVI: Харьковская губерния. Санкт-Петербург: Типография Э.Л. Пороховщиковой, 1904. Вип. XVII.
14. Постанова ВУЦВК й РНК УСРР «Про судових перекладачів». *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 1925. Вип. 24. С. 338-340.
15. Протокол №1 засідання нацменкомісії при Харківському Окрвиконкомі від 26 березня 1927 р. *ДАХО*. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1972. Арк. 63.
16. Протокол № 11 засідання нацменкомісії при Харківському окрвиконкомі від 14.12.1927 р. *ДАХО*. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1972. Арк. 34.
17. Протокол № 13 засідання ЦКНМ при ВУЦВК від 17.05.1928 р. *ДАХО*. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1185. Арк. 17.
18. Сводные данные о составе Советов Харьковской округи по национальности 1926/1927 гг. *ДАХО*. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1157. Арк. 111-112.

19. Харьков многонациональный / кол. авт. В.М. Духопельников, Л.И. Лойко, С.И. Посохов и др. Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004.
20. Чехи в Харькове: (Из истории украинско-чешских отношений). Харьков, 2000.
21. Чехословаки в ГУЛАГі. Документи політичних репресій у Радянському союзі. URL: https://cechoslovacivgulagu.cz/uk/historie_represi_proces_s_ceskymi_uciteli.html
22. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ ст.). Київ: Асоціація «Україно», 1995.
23. Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк: Вежа-Друк, 2018.
24. Якубова Л. Органи етнополітичного регулювання в УСРР на початковому етапі радянського будівництва. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* Київ, 2015. Вип. 23. С. 169-192.

References:

1. Visti VUTsK. (1924). (19 lystopada). [in Ukr.].
2. Volkova, S.A. (2006). Chekhy pivdnia Ukrainy (druha polovyna XIX – persha tretya na XX stolittia). Simferopol. [in Ukr.].
3. Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 g. T. XII. Ukrainskaya Sotsialisticheskaya respublika. Itogi po respublike. (1928). Moskva: Izdanie TsSU Soyuzu SSR. 486 p. [in Rus.].
4. Honcharova, O.S. (2019). Relihiini hromady natsionalnykh menshyn Kharkova v umovakh kompartiino-derzhavnoi polityky shchodo tserkvy 1920-kh – 1930-kh rokiv. *Zbirnyk naukovykh prats «Isaltoriia ta heohrafiia» / Khark. nats. ped. universytet imeni H.S. Skovorody*. Kharkiv. Vyp. 56. S. 49-54. [in Ukr.].
5. Honcharova, O.S. (2005). Stanovlennia ta diialnist kulturno-osvitnikh ustanov Kharkivshchyny u 20-kh – na pochatku 30-kh rokiv XX st.: natsionalnyi aspekt. *Zbirnyk naukovykh prats «Istoriia ta heohrafiia» / Khark. nats. ped. universytet imeni H.S. Skovorody*. Kharkiv: Maidan. Vyp. 21-22. S. 77-82. [in Ukr.].
6. Dukhopelnikov, V.M. (2004). Deyatelnost mestnikh organov vlasti Kharkovshchini sredi natsionalnikh menshinstv v 20-30-e godi XX stoletiya. *Epokha. Kulturi. Lyudi. Materiali mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (Kharkov, sentyabr 2003 g.): sb. dokladov*. Kharkov: Vostochno-regionalnii tsentr gumanitarno-obrazovatelnykh initsiativ. S. 88-100. [in Ukr.].
7. Itogi raboti sredi natsionalnykh menshin na Ukraine: K 10-i godovshchine Oktyabrskoi revolyutsii: Po materialam Tsentralnoi komissii natsionalnykh menshinstv pri VUTsVK. (1927). Kharkov: VUTsVK. [in Ukr.].
8. KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh sezdov, konferentsii i plenumov TsK. (1970). Moskva: Politizdat. T. 2. [in Rus.].
9. Lutai, M.Ye. (2008). Chekhy na Zhytomyrshchyni: istoriia i sohodennia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukr.].
10. Natsionalni vidnosyny v Ukraini u XX st. *Zb. dok i mat.* (1994). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukr.].
11. Natsionalni protsesy v Ukraini: istoriia i suchasnist. Dokumenty i materialy. Dovidnyk u 2-kh chastynakh / uporiadnyk I.O. Kresino. V.F. Panibudlaska; za red. V.F. Panibudlasky: u 2-kt t. (1997). Kyiv: Vyshcha shkola, Ch. 2. [in Ukr.].
12. Osnovnie itogi khozyaistvennogo i sovetского stroitelstva na Kharkovshchine. K IX gubernskomu sezdou Sovetov. (1925). *Byuleten Kharkivskogo gubernialnogo vikonavchogo komitetu Rad robitnichikh ta Chervonoarmiiskikh deputatav*. Vyp. 20. S. 3-20. [in Ukr.].
13. Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiiskoi imperii, 1897 g. / pod. red. N.A. Troitskogo. T. XLVI: Kharkovskaya guberniya. (1904). SPb: Tipografiya E.L. Porokhovshchikovoi. Vyp. XVII. [in Rus.].

14. Postanova VUTsVK y RNK USRR «Pro sudovykh perekladachiv». (1925). *Zbirnyk uzakonon ta rozporiadzhen robitycho-selianskoho uriadu Ukrainy*. Vyp. 24. S. 338-340. [in Ukr.].
15. Protokol №1 zasidannia natsmenkomisii pry Kharkivskomu Okrvykonkomi vid 26 bereznia 1927 r. *DAKhO*. F. R-845. Op. 3. Spr. 1972. Ark. 63. [in Ukr.].
16. Protokol №11 zasidannia natsmenkomisii pry Kharkivskomu okrvykonkomi vid 14. 12. 1927 r. *DAKhO*. F. R-845. Op. 3. Spr. 1972. Ark. 34. [in Ukr.].
17. Protokol № 13 zasidannia TsKNM pry VUTsVK vid 17.05. 1928 r. *DAKhO*. F. R-845. Op. 3. Spr. 1185. Ark. 17. [in Ukr.].
18. Svodnie dannie o sostave Sovetov Kharkovskoi okrugi po natsionalnosti 1926/1927 gg. *DAKhO*. F. R-845. Op. 3. Spr. 1157. Ark. 111-112. .in Ukr.].
19. Kharkov mnogonatsionalnii (2004) / kol. avt. V.M. Dukhopelnikov, L.I. Loiko, S.I. Posokhov ta in. Kharkiv: Vostochno-regionalnii tsentr gumanitarno-obrazovatel-nikh initsiativ. [in Ukr.].
20. Chekhi v Kharkove: (Iz istorii ukrainsko-cheshskikh otnoshenii). (2000). Kharkov. [in Ukr.].
21. Chechoslovaky v HULAHi. Dokumenty politychnykh represii u Radianskomu so- iuzi. (2020).URL: https://cechoslovacivgulagu.cz/uk/historie_represi_proces_s_ceskymi_uciteli.html. [in Ukr.].
22. Chyrko, B.V. (1995). Natsionalni menshyny v Ukraini (20-30 roky XX st.). Kyiv: Asotsiatsiia «Ukraino». [in Ukr.].
23. Shulha, S. (2018). Chekhy v Zakhidnii Volyni: vid oseleattia do reemihratsii. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukr.].
24. Yakubova, L. (2015). Orhany etnopolitychnoho rehuliuвання v USRR na pochatkovomu etapi radianskoho budivnytstva. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr.* Kyiv. Vyp. 23. S. 169-192. [in Ukr.].

Olha Honcharova

TRANSFORMATIONS OF THE SOVIET NATIONAL POLICY DURING 1920S-1930S AND THEIR INFLUENCE ON THE CZECH POPULATION OF KHARKIV REGION

The article analyzes the peculiarities of the life of the Czech ethnic minority in Kharkiv region in the context of the implementation of the state ethnic policy of the 1920-1930s. It is shown that during this period the ethno-national policy of the Bolsheviks underwent significant transformations. From the military-communist methods of implementing national policy, in the early 1920s, they moved to a policy aimed at ensuring the rights of national minorities in order to quickly Sovietize them and expand their social base at their expense. However, despite the declaration of equal opportunities for all ethnic communities, measures concerning the Czech ethnic community of Kharkiv region were unsystematic and its needs were not taken into account by the state authorities. This was due to the fact that the number of this community in the region was small and there was no special body to deal with it. And those that existed preferred to work with large ethnic communities. The regime needed large-scale measures to demonstrate its «concern for ethnic minorities», and this could only be done by working with those groups that made up a significant proportion of the region's population. Therefore, the national-cultural, religious and other needs of the Czech minority, due to its small size, were ignored. Their representatives were involved in mass events organized by the state authorities, but they were mainly of political and educational nature. Their main goal was the ideological education of workers as «builders of socialism», which was in no way connected with the national

life of the community. From the early 1930s, internationalist propaganda campaigns began to be combined with outright hostility towards representatives of national minorities, including Czechs. Subsequently, this resulted in loud campaigns of accusing them of «anti-Soviet and anti-communist activities» and repressions against them.

Key words: ethnic community, ethno-national policy, national and cultural life, repressions, Czechs.

Отримано: 5.11.2023 р.

УДК 001(477)Огієнко:[378.4.091.113(477.43-21)+354(477)](1919/1920)
DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.314-323

Олександр Завальнюк

*ORCID 0000-0002-1778-9736,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ПОЄДНАННЯ ІВАНОМ ОГІЄНКОМ РОБОТИ НА ПОСАДАХ РЕКТОРА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ І МІНІСТРА ОСВІТИ / СПОВІДАнь / ГОЛОВНОГО УПОВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ УНР: ДОЦІЛЬНІСТЬ, РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ (1919-1920 рр.)

Досліджується питання про одночасну реалізацію Іваном Огієнком свого організаторського потенціалу на різних високих посадах в УНР, які були пов'язані з освітньою, духовною і управлінською сферами і підпорядковувалися інтересам національного відродження. Актуальність теми продиктована потребою особистісного виміру ролі української еліти в революції на прикладі одного із найбільш активних діячів високого рангу у 1919-1920 рр. і засвоєння певних уроків для наступних поколінь.

Метою статті є з'ясування основного змісту, доцільності, результативності та значення для національного відродження 1919-1920 рр. різнопрофільної діяльності Івана Огієнка, який на протязі певних етапів одночасно поєднував виконання різних державно-управлінських посадових обов'язків. Для її досягнення використано такі методи дослідження, як загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація, індукція, дедукція), суміжних наук (політична антропологія та психологія) та спеціально-історичні (структурно-функціональний, хронологічний, історико-біографічний, вибірковий).

Наукова новизна: уперше комплексно висвітлюється державницька діяльність вченого, освітянина і державника, який одночасно посідав по декілька важливих посад та реалізовував свій організаторський, інтелектуальний і управлінський потенціал в інтересах українського національного відродження.

Висновки. Керівництво УНР неодноразово залучало ректора К-ПДУУ Івана Огієнка до роботи у вищому ешелоні влади української держави, де він у різний час посідав міністерські посади, був членом українського уряду і його головним уповноваженим представником у зносинах з польськими адміністративними органами у Кам'янці-Подільському. Завдяки своїм здібностям, постійній цілеспрямованості, наполегливості і великій самовіддачі, що виявлялися одночасно на різних посадах, вдалося забезпечити ефективне вирішення покладених на нього по-